

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TAKÁCS ZSUZSA verse 465
JÁSZ ATTILA – CSENDES TOLL versei 466
FENYVESI OTTÓ verse 469
TOLNAI OTTÓ: Egy nap, egy hordó kék festék 30 éven át, plusz a hígító
(*regényrészletek*) 473
CSEHY ZOLTÁN versei 498
SZALAY ZOLTÁN: A néma szellem (*novella*) 501
JENEI LÁSZLÓ: Ugrás a felhők közé (*novella*) 508
SZÖLLŐSI MÁTYÁS: Vendégjáték (*regényrészlet*) 512
SZÉKELY MÁRTON versei 527
TOROCZKAY ANDRÁS versei 529
HOLLÓS MÁTÉ: Zeneszerzők mikrotársadalma (*Balogh Máté beszélgetése*) 532

*

- FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Az eleven halál (*esszé*) 536
TATÁR GYÖRGY: Befejezetlen táj (*esszé*) 545

*

- ANGYALOSI GERGELY: Szövegek nemezelődése (*Tolnai Ottó: Szeméremékszerek. A két steril pohár*) 560
SZÉNÁSI ZOLTÁN: A Rosmer-hagyaték (*Térey János: Nagy tervekkel jöttem Rosmersholm-ba*) 563
MELHARDT GERGŐ: Mi az ördög (*Szalay Zoltán: Faustus kisöccse*) 569
KRUPP JÓZSEF: Archaikus kiborglára (*Kerber Balázs: Conquest. Stratégiai verspróza*) 573
TÓTH ORSOLYA: Megéri-e? Jegyzetek Bíró-Balogh Tamás könyvéhez (*Bíró-Balogh Tamás: A megvadult írógép. Jegyzetek az irodalomtörténet-írásról*) 577
GYÜRKY KATALIN: A létezés polifóniája (*Jevgenyij Vodolazkin: Brisbane*) 582
FENYŐ DÁNIEL: Ember az ember után (*Horváth Márk, Lovász Ádám, Nemes Z. Márió [szerk.]: A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni; Horváth Gideon, Süveges Rita, Zilahy Anna [szerk.]: extradësia. Enciklopédia egy emberközpontúságot meghaladó világhoz*) 586

2020

MÁJUS

JELENKOR

LXIII. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, MOHÁCSI BALÁZS, PÁLFY ESZTER

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR,
SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ,
VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbörítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsen.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

Áprilisban a koronavírus-járványhelyzet miatt minden kulturális rendezvény elmaradt, így a folyóiratunk által tervezett programok is: az Esterházy Péterről hetvenedik születésnapja alkalmából megemlékező írói szimpózium, valamint Meliorisz Béla *Vagyunk örökké* című új, hetvenedik születésnapjára megjelent verseskötetének bemutatója.

*

ESTERHÁZY PÉTER április 14-én lett volna hetvenéves. Az íróról archív anyagok és a róla az elmúlt évtizedekben Pécsen készített felvételek galériájának közlése mellett *Selyem Zsuzsa* és *Fehér Renátó* szimpóziumra készült írásaival, valamint *Thomka Beáta* és *Terézia Mora* az áprilisi nyomtatott lapszámunkban közölt írásainak részleteivel emlékeztünk meg honlapunkon (*jelenkor.net*).

MELIORISZ BÉLA 70. A pécsi költőt születésnapján, április 22-én *Csordás Gábor*, *Vilányi László*, *Nagy Boglárka* és *Halmai Tamás* köszöntötte honlapunkon, valamint *Mohácsi Balázs* készített vele interjút.

*

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ részesült idén a Lipcsei Könyvdíj az Európai Megértésért elnevezésű elismerésben. Köszönőbeszédét, amely eredetileg a könyvfesztivál megnyitóján, március 11-én hangzott volna el Lipcsében, honlapunkon közzétettük.

*

AEGON-DÍJ. A kitüntetést 2020-ban *Nádasdy Ádám* kapta *Jól láthatóan lógok itt* című verseskötetéért.

*

A HAZAI ATTILA IRODALMI DÍJAT idén lapunk munkatársának, *Kiss Tibor Noénak* ítelték oda.

Szerzőink

Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.

Jász Attila (Csendes Toll) (1966) – költő, kritikus, az *Új Forrás* főszerkesztője, Tatán él.

Fenyvesi Ottó (1954) – költő, író, szerkesztő, Lovason él.

Tolnai Ottó (1940) – költő, író, Palicsen él.

Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.

Szalay Zoltán (1985) – író, kritikus, Vajkán és Dunaszerdahelyen él.

Jenei László (1964) – író, a *Műút* szerkesztője, Gesztelyen él.

Szöllősi Mátyás (1984) – költő, író, Budapesten él.

Székely Márton (1990) – az ELTE iranisztika szakos doktorandusza, Budapesten él.

Toroczkay András (1981) – költő, író, Budapesten él.

Hollós Máté (1954) – zeneszerző, Budapesten él.

Balogh Máté (1990) – zeneszerző, a Zeneakadémia tanársegédje, Budapesten él.

Földényi F. László (1952) – esztéta, kritikus, Budapesten él.

Tatár György (1947) – vallásfilozófus, az ELTE nyugalmazott címzetes egyetemi tanára, Svájcban él.

Angyalosi Gergely (1953) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

Szénási Zoltán (1975) – irodalomtörténész, kritikus, az MTA BTK ITI tudományos munkatársa, az *Új Forrás* szerkesztője, Tatabányán él.

Melhardt Gergő (1993) – kritikus, a Digitális Irodalmi Akadémia szerkesztője, Budapesten él.

Krupp József (1980) – klasszika-filológus, kritikus, Budapesten él.

Tóth Orsolya (1972) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

Fenyő Dániel (1996) – a PTE BTK magyar–történelem szakos hallgatója, Pécsen él.

*Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap
és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

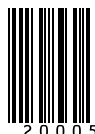
www.jelenkor.net

990,– Ft

JELENKOR

9 770447 1642002

2 0 0 5

EMBER AZ EMBER UTÁN

Horváth Márk, Lovász Ádám, Nemes Z. Márió (szerk.): *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni*; Horváth Gideon, Süveges Rita, Zilahi Anna (szerk.): *extrodæsia. Enciklopédia egy emberközpontúságot meghaladó világhoz*

A poszthumanizmus tapasztalata az emberiség sokadik traumája. Kopernikusz után kiderült, hogy a Föld nemhogy a világmindenségnek, de még csak a Naprendszernek sem közepe. Aztán Nietzsche nyomán megkezdődött a transzcendenciába vetett bizalom felszámolása, Freud miatt pedig a lélek integritásának megnyugtató képzete vált kétségessé. A második világháború borzalmai újraértékeltették a haladásba vetett hitet, a posztmodern állapot után pedig megrendült a bizalom a világ érzékelését meghatározó ideológiai-ákban. Mindezek ellenére is megmaradt az utolsó kapaszkodó, hogy az ember életének kitüntetettsége okán legalább ezt a bolygót flórástul-faunástul bírja. A poszthumanizmus azonban az ember uralmának felszámolását hirdeti.

Magyarországon az utóbbi években reflexió tárgya lett a poszthumán gondolkodás, amely revidálja az ember fogalmát, ezzel együtt pedig a világban betöltött pozícióját. Az emberközpontú, antropocentrikus világkép meghaladásának tapasztalatai és tudományos konzekvenciái Nemes Z. Márió *Képkötő elevenség. Esztétika és antropológia a humanitás határvidékén* (L'Harmattan, Bp., 2015) című könyve, valamint Horváth Márk és Lovász Ádám érthetetlen módon szinte évenként megjelenő könyvei mellett irodalmi lapokban tűntek fel. Érdeemes megemlíteni az *Ex Symposion Újrealizmusok* (2018, 99.), a *Helikon Poszthumanizmus* (2018/4.), valamint a *Prae Biopoétika* (2018/1.) és *Antropocén* (2017/1.) számait. Az említett munkák a nemzetközi recepcióval szinte egy időben mutatták be a posztantropocentrikus tudomány és művészet irányait, főbb tendenciáit. 2019-ben az emberen túli gondolkodásnak két műfajilag eltérő, ugyanakkor impozáns és reprezentatív kötete jelent meg: a Horváth Márk, Lovász Ádám és Nemes Z. Márió által írt *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni* (Prae) című tanulmánykötet, valamint

Horváth Gideon, Süveges Rita és Zilahi Anna szerkesztésében az *extrodæsia. Enciklopédia egy emberközpontúságot meghaladó világhoz* (Typotex). A két kötet műfajbéli eltéréseikből adódóan más-más funkciót lát el, ugyanakkor ennek okán, valamint elméleti alapállásaik különbsége miatt kiválóan kiegészítik egymást.

Ami az első kézbevételel feltűnik az *extrodæsia* kapcsán, az a kötet szépsége. A Süveges Rita által készített külső borító geográfiai vonalakat idéző ábrája átszövi a kötet belső tartalmának egészét. Losoncz Márk előszava és a kötet szerkesztőiből álló xtro realm csoport utószava, valamint az utána következő szakirodalmi lista között hatvan darab,

Typotex Kiadó
Budapest, 2019
152 oldal, 3200 Ft

változtatatosan tördelt szócikket találunk, melyek közé beékelődnek a természeti táj digitalizált, különböző topográfiai megjelölésekkel ellátott formái. A szerkesztők 2017-től különböző foglalkozásokat, terepgyakorlatokat és olvasóköroket szerveztek, amelyek nyomán megkezdett közös gondolkodás eredménye a kötet. Az *extradæsiát* a szerkesztők olyan eszközként álmotdák meg, „amely a máskülönben sokszor nehezen hozzáférhető és befogadható elméletek alapfogalmait gyűjti össze definíciókkal ellátva.” (67.). A kötetben a definíciók mellett felkért szerzők által írt szépirodalmi alkotásokat is olvashatunk. A tudományos szócikkek (szerzők: Bereznai Réka Patrícia, Bordás Máté, Keresztes Balázs, Kiss Lóránt, Losoncz Márk és az xtro realm csoport) és a versek (szerzők: Deres Kornélia, Kele Fodor Ákos, Nemes Z. Márió, Tóth Kinga, Sirokai Mátyás, Zilahi Anna) egymásmellettiségének feszültségét remekül oldja fel a választott enciklopédia-forma, „amely ezeknek a transzverzális mozgásoknak, határátlépéseknek, cserélhető névmásoknak megfelel, [...] különösen, ha nem a kor áttekintését vagy interdiszciplináris szintézisét kívánja nyújtani, hanem újabb távlatok megnyitására törekszik” (9.) – olvasható Losoncz Márk előszavában.

Az *extradæsia* mintája elsősorban nem a Diderot és d’Alembert szerkesztésében megjelent *Enciklopédia* volt, amely a felvilágosodás korának ismereteit kívánta összegyűjteni, hanem a George Bataille köréhez köthető *Encyclopaedia Acephaliaca*, amely poétikus nyelvezetével felfüggesztette a tudományos megismerés és a művészi érzékelés közti határvonalat. Hasonló történik az *extradæsia* egyes szövegei kapcsán is, melyek az erősen stilizált tudományos szócikk és a szépirodalom között lebegnek: „A Jurassic Park / dinoszaursz-reprezentációi például egyfajta biokiborgok, / ugyanakkor a technológia nem csupán a genetikai újrateremtés mentén hatol be ezekbe a titáni testekbe, hanem / a digitális színrevitel révén is, ami megsokszorozza a régi-új / hús kísértetiességét. Éljen a régi-új hús! A fantomhús, amely / bejárja Európát.” (Nemes Z. Márió: *dinoszaursz*, 24.). Az irodalmi szövegek többsége arra keresi a választ, hogy milyen megszólalási formákat lehet alkalmazni annak a Heidegger utáni tapasztalatnak az árnyékában, hogy az ember létezése nem kitüntetettebb az egysejtűekénél vagy a pipacsokénál. Az emberi kitüntetettség korának elmúlására adott válasz az emberi létezés formájával való megbékélés („Nem egyedi vagyok és nem kihalok, hanem ritka.” – Kele Fodor Ákos: *ritka*, 42.) és az azt átszövő hálózatra való fokozott, akár iróniába forduló érzékenység, melyet átsző a kihálás lehetőségének érzete: „én is csak áteresztő vagyok, nincs is kicsoda, / aki kérdez; anya, bennem a jércét a pajoron át megjárt / csicsókán keresztül sodródó melyik elem kérdezhetne / rá kategóriára” (Kele Fodor Ákos: *anyagforgalom*, 15.).

Ugyan vannak átfedések, az *extradæsia* elméleti háttére mégsem azonos a *poszthumanizmus változataiban* találhatóval. Az *extradæsia* filozófiáját többségében a spekulatív fordulat irányzatai határozzák meg, amit az is jelez, hogy míg a legtöbb szócikk legfeljebb egy oldal terjedelmű, addig a szerkesztők közel két és fél oldalt szántak a *spekulatív fordulat* szócikknek. Az elméleti keret ernyőfogalom-jellegénél fogva igen széttartó. A spekulatív realitást összekötő közös pont, hogy ellenzik a korrelativizmust, amely minden olyan filozófiát jellemez, mely az emberi leválasztja környezetéről, attól független cselekvőként értelmezi, és amely szerint az emberi megismerés saját szubjektivitása okán korlátozott. Helyette úgy gondolják, hogy az emberi szubjektumon túl is lehetséges a megismerés, méghozzá spekuláció útján. A *poszthumanizmus változataiban* összefoglaló jellege okán bár helyet kapnak a különböző spekulatív realista filozófiák, ám csak egy nagyobb poszthumán elméleti kontextuson belül, ráadásul a spekulatív irányú tanulmányok figyelmét is inkább a technológia és a digitalizáció lehetőségei kötik le, míg az *extradæsia* a technika helyett sokkal inkább természeti jelenségekre fókuszál.

A *poszthumanizmus változatai* hét fejezetre tagolódó tanulmánykötet, melynek első fejezete lényegében megpróbálja feltárni a poszthumanizmus modernitáshoz és posztmo-

dernitáshoz való viszonyát. Fontos látnunk, hogy a „poszthumanizmus esetében nem beszélhetünk egy koherens, szisztematikus gondolatrendszerrel, sokkal inkább egy formátlan, széttartó, heterogén önmagát is folyamatosan a megsemmisüléssel és az összeomlással fenyegető gondolkodásformával állunk szemben” (9.). Az azonban a poszthumanizmus irányainak közös pontja, hogy eltérő módokon, de kikezdi a modernitás emberfogalmát, ezzel együtt pedig azt a felvilágosodásbéli gondolkodási rendszert, amelynek aláásását már a posztmodern filozófia is megkezdte. Lyotard nyomán a posztmodern egyik fontos megállapítása, hogy nincs többé egy mindent magában foglaló, magyarázó érvénnyel bíró messianisztikus nagyelbeszélés. A poszthumanizmus azonban nemcsak a modern, hanem a posztmodern világképét is igyekszik meghaladni, amely bár feltárta az emberközpontúság önellentmondásosságait, nem mondott le azokról a megkülönböztetésekről, amelyek megszüntetve megőrizték a humanizmus gondolkodási sémáit.

Három irányt vázol fel a kötet: a kritikai poszthumanizmust, a spekulatív poszthumanizmust és a transzhumanizmust. A szerzők utóbbit komoly kritika alá veszik. Abszurd helyzet, amikor a haladás gondolata reakcióként tűnik fel. A transzhumanizmus válasza ugyanis az élet minden területét átható, az embert privilegizált helyéről elmozdító válság-szituációra az ember technika általi fejlesztése és központi státuszának megőrzése. A technika arra van, hogy jobbá tegye, feljavítsa az emberi életet – így szól a transzhumanisták imperatívusza. Ez az elképzelés tehát nem mond le az antropocentrizmusról, az emberi életet csupán fenntarthatóvá kívánja tenni egy új, azt fenyegető helyzetben. A kötet későbbi tanulmányai ehelyett a két előbbi irányra, a kritikai és a spekulatív poszthumanizmusra támaszkodnak, melyek ugyan eltérő módon, ám mégis megkísérelnek kialakítani egy olyan perspektívát, melyben felszámolódik az ember kitüntetettsége.

A kritikai poszthumanizmus „egy nonantropocentrikus világnézet vagy vízió, amelynek lényege a már említett ember decentralálása mellett a humanista individualizmuson és a humanista univerzalizmuson való túllépés” (23.). E gondolkodás tehát elsősorban azoknak a filozófiai hagyományoknak a megbontására vállalkozik, amelyek a létezés olyan hierarchikus és bináris struktúrákban képzelik el, mint az állat–ember, kultúra–természet, organikus–anorganikus, élet–halál viszonyrendszerek. A kritikai poszthumanizmussal szemben a spekulatív poszthumanizmus nem fordít nagy figyelmet a felvilágosodás ideológiáival szembeni fellépésre. Helyette mintegy lólépésben megkerülve e problémát, a mai technológiai és biológiai események hatását meghosszabbítva egy olyan világot spekulál, melyben az emberi cselekvők helyét átveszik különböző nonhumán létezők – kiborgok, mutánsok, robotok. A sci-fikből merített spekuláció abszurdításán túl felmerül a kétség, hogy mégis mi értelme van egy olyan világ elképzelésének, melynek nem vagyunk részesei mi magunk, a képzelgők?

A *poszthumanizmus változatainak* fejezetei arra vállalkoznak, hogy leszámoljanak különböző antropocentrikus toposzokkal. A tanulmányok több diszciplína megközelítését vegyítik: a posztstrukturalista vagy a dekonstruktivista filozófiáktól kezdve az anti-esszencialista antropológián és nonhumán esztétikán át egészen a rovertanig és a bioinformatikáig. E tudományterületi tobzódás egyrészt kiváló alapot biztosít a vizsgálat tárgyának kiszélesítéséhez, másrészt azonban jelentősen megnehezíti egy hozzám hasonló átlagos olvasó tájékozódását. Az egyes poszthumán

Prae Kiadó
Budapest, 2019
361 oldal, 3990 Ft

irányok nem különülnek el egymástól jól láthatóan. A *poszthumanizmus változatai* lenyűgöző mennyiségű hivatkozást tartalmaz, a szövegek mégsem elégségesek egy-egy fontosabb elméletirő céljainak átlátásához. Az elképzelések egymásba mosódnak, nem artikulálódnak kellőképpen a köztük lévő különbségek, ami még abban az esetben is probléma, ha *A poszthumanizmus változatai* ezt a konfúzus módszertant teljes mértékben vállalja. Mindenesetre a tájékozódás megkönnyítése érdekében találó ötlet volt a szerkesztőtől, hogy az egyes tanulmányok központi fogalmait címkékként beágyazták a szöveget bizonyos helyeire. A címkék többszöri újraolvasás során eligazító pontokként szolgálhatnának abban az esetben, ha egy fogalom első szövegbéli előfordulása és címkéként való megjelenése között olykor nem oldalmi távolságok lennének.

Különböző hősei vannak a poszthumanizmusnak: a lefejezett ember (Bataille), a lelkét kilehelő ember (Badmington), valamint „a félelem által elragadtatott, szinte önmagát szét-tépő test[], amely] széttárja karjait, mintha az egész világot – annak minden felismerhetetlen aspektusával együtt – szorosan magához kívánná ölelni” (42.). Ezek a talán nem is annyira metaforikus, zombiszerű létezők még akkor is, ha nem töltődnek fel vallási tartalommal, a poszthumanizmus antimessianizmusával ellentétben mégiscsak rejtene magukban valamiféle messianisztikus, eszkatologikus szemléletet, hiszen az ember meghaladása úgy artikulálódik, mint „egy szent, ateológiai áldozat, olyan viszonzhatatlan gesztus, amelynek végtelen mélysége éppen alaptalanságában található meg” (56.). A nem emberi felé fordított figyelemből származó következtetések kétségkívül izgalmasak, ugyanakkor tanulságként gyakran visszaíródnak az emberi társadalom viszonyaiba. Ez különösen jellemző a negyedik fejezetre (*Az ízeltlábúak prehumán poszthumanizmusa*), amelyben a szerzők szerint „[a]mennyiben figyelmesen tanulmányozzuk a dominancia jelenségét az emberi társadalmakon kívül is, úgy felfedezhetünk kilépési módokat, amelyek által felszabadíthatjuk önmagunkat az életet egyre zsarnokibb módon uraló biohatalom alól. Elkóborolhatunk, akár a fészket megunt darázs” (169.). Ugyan ez a törekvés számomra elfogadható, nem tudom, hogy eléggé poszthumán gondolat-e.

Nem ismertetném a kötet fejezeteit részletesen, csupán azok közös jellemzőire szeretnék kitérni. A tanulmányok mély elméleti háttértudását, valamint az ember kivételezett helyzetének alaptalanságát széles merítésű, szemléletes példák támasztják alá. *A poszthumanizmus változatai* a nonhumán–humán hierarchikus viszonyának megbomlását jeleníti meg többek között Coetzee, Kafka és Csáth írásain, az Alien-filmeken, a papírdarazsak és egyéb rovarok komplex szerveződési formáin, egy elképzelt robot történeti munkáján, valamint genetikusan módosított állatok vizsgálatain és egy 2017-ben történt borzalmas skandináv gyilkosságon keresztül. A szerzők olyan megállapításokat tesznek, mint hogy a rovarok komplex szerveződési formái hasonlatosak az emberi társadalom szerkezetéhez, az információ áramoltatása többé nem az emberi cselekvők kiváltsága, a posztstrukturalista nyelvfelfogáshoz hasonlóan pedig fel kell ismerni, a világ olyannyira mediatiszt a különböző gépek által, hogy már aligha lehet beszélni a technika ember általi uralásáról.

Különösen fontos értékelni az *extradësia* és *A poszthumanizmus változatainak* alapvetéseit, melyek egy fenntartható jövő megvalósításához szolgáltatnak gondolkodási sémákat. Azzal, hogy felnyitják az állati és növényi létben rejlő potenciált, közben pedig a természetet mentesíteni kívánják a romantika ideológiai sémáitól, felmutatják annak politikai és etikai szükségességét, hogy önmagunkat a világ zajlásának részeként ismerjük fel, melyből nem vonhatjuk ki magunkat: „a cselekvések, hatások és erőátvitel az elsődlegesek, és a cselekvők ezeknek az erőknek és hatásmechanizmusoknak a csomópontjaiként kristályosodnak ki. Nemcsak hálózat nincs cselekvők nélkül, de önmagukban álló, a hálózaton kívüli vagy arról »leszakadt« cselekvők sem léteznek” – olvasható az *extradësia* *agencia* című szócikkében. A kultúra–természet, ember–állat oppozíciók megszüntetése

magában hordozza a másság iránti nyitottságot. A poszthumanizmus a szolidaritás fontosságára hívja fel a figyelmet, sőt magában hordozza egy radikális, önmagáért való, *ad absurdum* politikán és ideológián túli emancipáció lehetőségét is, melyben a torz, deviáns másság nem záródik ki a normatívák által felállított közösségből: „Ki emel szót azok kvadrilliárdjaiért, amik kacskák voltak, idétlenek, satnyák? Az elcsökevényesedettek, a megnagyobbodások, a szárnyatlanok és túlnőtt fogúak, amik kilógtak a fajukból, és nem tudtak már élni?” (Kele Fodor Ákos: *tömeges elhullási esemény*, 56.). Az *extradæsia*t mint konceptuális kötetet elsősorban azért is összművészeti produktumként érdemes felfogni, ezzel együtt pedig mellőzni a tudományosságra vonatkozó kritériumok figyelembevételét, mert a benne lévő szócikkek a fogalmi tisztázások és magyarázatok helyett az érzékelés újrakalibrálására töreksenek.

„Vállalni kell a túlzott merészség kockázatát” (107.) – írják *A poszthumanizmus változataiban*. A túlzott kockázat vállalásával mindkét kötet szerzői bár számos pozitív eredményt is elérnek, ezzel együtt azonban nem veszik figyelembe azokat a korlátokat, melyek saját emberi mivoltukból és történelmi–társadalmi helyzetükből adódnak. Az *extradæsia* esetében ez kevésbé problémás, hiszen egy ilyen konceptuális kötetet elsősorban esztétikai alapon érdemes megítélni. A benne lévő szépirodalmi szövegek többsége valóban izgalmas, önmagában is értékes alkotás, még akkor is, ha az *extradæsia* megszólalási formái belekeveredhetnek az üres univerzalizmus gyanújába: a lokális témák elhagyásával és a kiterjedt, láthatatlan, sötét jelenségek felszínre hozásával e költészet könnyen kiüresedhet. Persze megvezet saját emberi mivoltom, a szövegek azonban számomra csak addig képesek működni, amíg emberi jelenségekre vonatkoztathatók, tehát amíg a *kacskák, idétlenek és satnyák* – Flaubert után – mi vagyunk.

A poszthumanizmus változatainak merészsége azonban már jóval szembetűnőbb. A spekulatív gondolatmenetekben az emberi jelenlétet lehetséges redukálni egy történelmi-technológiai folyamat indikátoraként, ahogy ezt teszi a negyedik fejezet jövőbeli fiktív robot történésze is, aki az autonóm robotok genealógiáját a rajzó rovarok szervezési formáiból vezeti le, ugyanakkor történetéből kikerül a cselekvő ember. A történelmi spekuláció bántóan hiányos lesz, hiszen e fikcióban az autonóm robotok bár önműködők, tervezésüket és létrehozásukat mégiscsak emberi ágenciához köthetjük. Kétséges, hogy az ember nonhumán létezőkre való figyelmét függetleníteni lehetne a megfigyelő saját emberségétől vagy nyelvétől. Ennek kiküszöbölésére találunk a könyvben stratégiákat. Az *Animal Studies és poszthumanizmus* című fejezetben a szerző Donna Haraway módszerét említi, egyben át is veszi: „Vauúú, Vuff-vuff! Kotkodács-kodács-kodács! Röff-röff! – mindezen hangokkal megnyitjuk a szövegünket az állatok jelentőségteljes másságának metaplazmikus energiája előtt” (105.). Ennél komolyabban vehető az utolsó, *Nonhumanitás és a teória posztumusz fordulata* című fejezet meglátása, amely az *extradæsia* szövegeire is vonatkoztatható: a világ egészét átfogó események sokasága „új, poszthumán nyelvi rendszer megalkotását teszi szükségessé, olyan nyelvet, amely az elhagyatott roncsokból, az emberi jelenlét hulladékaiból építkezik” (311.). Zavarba ejtő, hogy a tanulmánykötet szerzői még csak nem is reflektálnak olyan abszurd és nevetséges elképzelésekre, mint amilyen Haraway ajánlása. Érthetetlen, miféle emancipatorikus jelentősége lenne az állathangok utánzásának. Az, hogy a szerzők kritika nélkül vesznek át ilyen gondolatokat, kétséget ébreszt a tanulmányok komolyan vehetősége kapcsán, ezt a kételkedést pedig nem csökkenti a könyv nyelvezetét jellemző erőteljes képiség. A kiáltványnyelv-szerűség organikus metaforáival, mint a gyakran használt »egymásba vérzés«, csak még inkább megnehezíti az egyébként is nehezen követhető, asszociatív gondolatmenetek megértését.

Bár a tanulmánykötet több helyen is utal a poszthumán nyelv kialakításának szükségességére, nem számol azzal, hogy a szöveg emberi nyelven való írása különböző szemantikai csúsztatásokkal jár. „[A]z alfa-tyúkrok határozott táplálkozásbeli előnyökhöz jutnak

alacsonyabb rangú társaikkal szemben, továbbá jelentős reprodukciós előnyökre is szert tesznek, és ez egyfajta társadalomszerveződési mintázatot mutat, ami hasonló az osztály-társadalmak szerkezetéhez.” (161.). A szerző itt mintha összekeverné a szelekció darwinista logikáján alapuló szerveződést az emberi, sőt osztálytársadalmak struktúráival, melynek kialakulása történeti képződmény, ellentétben a tyúkok „társadalmával”, amelynek szerveződése leginkább eleve létező biológiai adottságoktól függ.

Egy másik probléma az antropomorfizáció, amely nyelvünk működéséből adódóan elkerülhetetlen, hiszen nem emberi jelenségek leírásába szükségszerűen kerül valami emberi. Ugyanakkor a könyv fejezetei nem veszik figyelembe ennek veszélyét. Poetizáltságuk emberszerűvé tesz nem emberi létezőket is, így pedig már a nyelvhasználatból is kivehető a humán-nonhumán entitások közti határvonal megbontására törekvés. A vándorhangya kapcsán jegyzi meg a szerző, „hogya még a gyűlölet is a saját fészek iránti szeretetből sugárzik szét” (174.) – mintha ezeket a létezőket érzelmi viszony fűzné saját lakhelyükhöz, akár az embert. A természet és kultúra, állat és ember fogalom párok felszámolása ugyan nem haszon nélküli elképzelések, ugyanakkor meglepő kijelentés, hogy a „baktériumok világa arra tanít bennünket [...], hogy a piac valójában temporalitását tekintve sok milliárd éves kozmikus képződmény” (221.). Ebben az esetben valóban igaz némi módosítással az a Fredric Jameson által megfogalmazott elképzelés, miszerint könnyebb elképzelni az ember végét, mint a kapitalizmusét.

Ennek ellentétéként a *Nonhumanitás és a teória posztumusz fordulata* fejezet látszólag a dehumanizáció eszközéhez nyúl, amikor a cselekvő-hálózat elmélete alapján rekonstruálja Kim Wall svéd újságíró tragédiáját, akit interjúalánya gyilkolt meg egy saját maga által készített tengeralattjáróban. Az esemény posztumán rekonstruálásában fontos szerepe van a posztumán sajátos etikájának, amely a pusztulásban nem sajnáltnivalót, hanem az entrópia dinamizáló erejét látja. A pusztulás azonban e fejezetben szinte karneváli hangulatban íródik újra. Az esemény nem fosztódik meg humán jellegétől, csupán giccsé változik. A szadista gyilkosból „őrült tudós”, a tett színhelyéből, a tengeralattjáróból a „kegyetlenség laboratóriuma”, a meggyilkolt nőből pedig a poszthumanizmus mártírja lett. A gyilkos áldozatát „a Halál Testébe öltöztette át, és teret adott a heterogén dolgok sokasodásának” (283.). A cselekvő-hálózat elmélet módszertanának alkalmazása nem vonná maga után ezt az ízléstelen, etikailag rendkívül problémás nyelvezet alkalmazását. Emiatt nehéz eldönteni, hogy egy, a poszthumanizmus paradigmáját bemutató, annak módszereit alkalmazó, e módszereket pedig érdemleges reflexió nélkül hagyó tanulmánykötetet, vagy pedig egy mindezeket öncélúan kiszigerelő, több száz oldalas kiáltványt olvasunk.

Az elemzések deficitjei miatt kétségünk támadhat Badmington meglátásának igazságtartalmában, miszerint a „humanizmus nem képes magát megalapozni, mindig újraírja magát mint poszthumanizmus” (31.). Vajon nem épp fordítva, vagy inkább *fordítva is* működik? A posztumán gondolkodás bármennyire is túl kíván lépni az emberen, a humanizmus újból és újból beférkőzik a tőle megszabadulni kívánó gondolkodási struktúrába.